

Faculteit der
Sociale
Wetenschappen

Van wie is de verzorgingsstaat? Over het eigenaarschap van publieke instituties

Prof.dr. H.J.M. Fenger

NSOB

Nederlandse School voor Openbaar Bestuur

Erasmus University Rotterdam
Make it happen.

Erasmus

Van wie is de verzorgingsstaat?

Over het eigenaarschap van publieke instituties

Prof.dr. H.J.M. Fenger

Rede

in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar 'Governance en Institutionele dynamiek van moderne verzorgingsstaten' vanwege de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur aan de Erasmus Universiteit Rotterdam op vrijdag 13 mei 2016.

Van wie is de verzorgingsstaat?

Over het eigenaarschap van publieke instituties

**Mijnheer de Rector Magnificus,
Dames en heren,**

Heeft u enig idee wat de hoogte van uw pensioen is als percentage van uw laatstverdiende loon als u met pensioen gaat?

Heeft u enig idee of dat voldoende is om te leven zoals u na uw pensionering zou willen leven?

En bent u zich bewust van de mogelijkheden om meer pensioen op te bouwen?

De kans is groot dat u ten minste één van deze vragen met 'nee' heeft beantwoord. Het spijt me, maar dat betekent dat u 'deels pensioenonbewust' bent. Heeft u meer dan één vraag met 'nee' beantwoord dan bent u zelfs 'volledige pensioenonbewust'. Maar u verkeert in goed gezelschap: 69% van de Nederlanders die in loondienst zijn en pensioen opbouwen via de werkgevers is volledig pensioenonbewust (TNS NIPO, 2012; zie ook Prast en Van Soest, 2014).

Nu is deze houding ook wel begrijpelijk: lange tijd hebben wij ons niet druk hoeven maken om onze pensioenen. Maar sinds de financiële en economische crisis van de afgelopen jaren begint de besluitvorming over de hoogte van pensioenen in toenemende mate de aandacht te trekken van de media en de burgers. "Pensioenen bevriezen is contractbreuk" kunnen we bijvoorbeeld lezen in een ingezonden brief in NRC van J. Veldman uit Delft (NRC, 2009). Of een meer ludiek voorbeeld: de FNV riep haar leden op bij de politie aangifte te doen wegens diefstal tegen pensioenfonds ABP vanwege de verlaging van de pensioenen in het kader van het pensioenakkoord (FNV, 2015). In haar advies over de toekomst van het pensioenstelsel signaleert ook de sociaal-economische raad (SER) een toenemende behoefte aan versterking van de eigendomsrechten van deelnemers in het toekomstige pensioenstelsel: "Heldere eigendomsrechten en meer transparantie zouden (...) potentiële conflicten tussen generaties in een fonds kunnen voorkomen" (SER, 2015: 41). In dit advies benoemt de SER de variant van het 'persoonlijk pensioenvermogen met collectieve risicodeling' als 'interessante variant'. Deze variant is nader uitgewerkt in een verkenning (SER, 2016). In deze variant wordt transparanter hoeveel pensioen de gebruiker op gaat bouwen en er is meer mogelijkheid voor maatwerk (SER, 2016). De kern van elk van deze discussiepunten richt zich in mijn ogen op de vraag van wie het pensioen op dit moment is. Ik heb het nog even nagekeken op internet en mijn

levensverwachting is op dit moment 81 jaar en 6 maanden. Dat betekent dat ik van mijn pensioeninleg na mijn pensionering nog 14 en een half jaar moet leven. Maar wie beslist hoe dat bedrag wordt verdeeld over die jaren? En van wie is het bedrag voor mijn pensionering? Is mijn pensioen van mij? Is mijn pensioen van alle deelnemers aan het ABP pensioenfonds? Is mijn pensioen van de regering? Is het van het bestuur van de Stichting ABP?

Deze vragen komen in mijn ogen voort uit de wijze waarop in de laat-moderne verzorgingsstaat met sociale risico's en solidariteit wordt omgegaan. Er is, zoals Habermas schetst, een kloof ontstaan tussen leefwereld en systeemwereld (zie Habermas, 1985; Outhwaite, 2009). De anonieme collectiviteit van 'het systeem' heeft de zorg voor 'mijn' oudedagsvoorziening overgenomen en geeft die zorg niet zomaar meer aan mij terug. 'Wij' zijn het eigenaarschap over 'onze' sociale arrangementen kwijt geraakt. Of, zoals Kees Schuyt op deze plek zei bij de aanvaarding van de Van Doorne wisselleerstoel: het eigenaarschap ligt in de handen van een overvloed aan bureaucratische organisaties zonder geleefde gemeenschappelijkheid (Schuyt, 2013: p.13).

In deze oratie zal ik nagaan hoe dat zo is gekomen, of en waarom dat erg is en welke mogelijkheden er zijn om het eigenaarschap dichterbij de burgers te brengen. Om misverstanden of teleurstellingen te voorkomen: deze oratie bevat geen politiek-ideologisch communitaristisch pleidooi, maar geeft een analyse van de mogelijkheden en beperkingen van de besturing van de verzorgingsstaat in onze hedendaagse samenleving. Deze analyse verloopt in drie stappen.

In de eerste stap analyseer ik op welke wijze in de laat-moderne samenleving met sociale risico's en solidariteit wordt omgegaan. Daarbij werk ik het onderscheid tussen leefwereld en systeemwereld verder uit. De tweede stap gaat over de verhouding tussen collectief belang en individueel belang. Veel van de instituties van de verzorgingsstaat hebben als doel om het individuele belang te beteugelen om op deze wijze collectieve doelen te bereiken. Hiërarchische sturing door de overheid werd en wordt vaak als de enige manier gezien om ons voorbij ons eigen belang te helpen. Aan de hand van het werk van de Amerikaanse econome Elinor Ostrom geef ik een kritische analyse van deze veronderstelling. In de derde stap bespreek ik een aantal voorbeelden waarbij burgers het eigenaarschap en het bestuur van publieke organisaties hebben overgenomen. Ik formuleer op basis daarvan een onderzoeksagenda die ons antwoorden moet geven op de vraag of, hoe en wanneer het mogelijk is om burgers hun eigen instituties binnen de verzorgingsstaat te laten besturen en hoe dat bestuur dan vorm dient te krijgen.

Over de ontwikkeling van de verzorgingsstaat

Ik start logischerwijs bij de eerste stap: een bespreking van sociale risico's en solidariteit in de laat-moderne verzorgingsstaat. De ontwikkeling van de verzorgingsstaat kan niet los worden gezien van de bredere ontwikkeling van de samenleving als geheel. Hoewel de verzorgingsstaat zijn eigen specifieke kenmerken heeft, kunnen we grofweg zeggen dat we via de ontwikkeling van de verzorgingsstaat getuige zijn van de transformatie van een vroeg-moderne via een moderne naar een laat-moderne samenleving.

De vroegmoderne tijd kan worden gezien als het antwoord op de middeleeuwen. Het einde van de middeleeuwen verliep in Europe onrustig met lange, intensieve en bloederige oorlogen en enorme epidemieën. Tegen het einde van de 15^e eeuw ontstaat er iets meer rust en orde op het Europese continent. De eerste bestuurlijke instituties beginnen zich te vormen en krijgen enig gezag en

de allesoverheersende rol van religie neemt voorzichtig af waardoor technologische ontdekkingen mogelijk worden. Door de technologische ontdekkingen nemen de urbanisatie, de migratie en het economische verkeer toe. Tijdens deze periode zijn armen en zieken afhankelijk van zogenaamde 'zelfhulp'. Deze zelfhulp bestaat uit informele hulp van familie, burens en rijke vrienden. De kloof tussen arm en rijk neemt toe waardoor de traditionele hulpnetwerken tekort schieten en de behoefte aan houvast en andere vormen van hulpverlening toe nemen (Slokker, 2010: p.176). Ook de toenemende urbanisatie, waardoor traditionele familiebanden wegvallen, speelt hierbij een rol (zie Heerma Van Voss, 2015). De eerste sociale arrangementen in de vorm van werkloosheidsverzekeringen beginnen zich dan ook in deze periode te vormen via de gilden (zie bijvoorbeeld Van Leeuwen, 2000). De stadsbesturen houden deze arrangementen in eerste instantie tegen, omdat zij bang zijn dat de macht van de ambachtslieden te groot zouden worden. Maar de stadsbesturen hebben ook belang bij een goed functionerend stelsel van armenzorg, zeker tegen de achtergrond van de dreigende armoede als gevolg van de krimp van de nijverheid. Vandaar dat gaandeweg steeds meer stadsbesturen de komst van een werkloosheidsverzekering toestaan (Slokker, 2010: p.187). Deze vroegmoderne arrangementen vertonen nog sterk de kenmerken van wat Durkheim mechanische solidariteit noemt: solidariteit die is gebaseerd op verwantschap, een gedeeld waardenpatroon en gemeenschappelijke ervaringen (Durkheim, 1997). Deze arrangementen zijn sterk geworteld in lokale gemeenschappen en dienen vooral ter dekking van individuele pech (Van Genabeek, 1999). De Swaan (1989) laat mooi zien dat niet alleen altruïsme, maar ook welbegrepen eigen belang en de institutionele mechanismen om dat eigen belang te borgen belangrijke elementen zijn geweest voor het ontstaan van deze initiatieven in de vroegmoderne tijd (zie ook Teeuwen, 2014).

De tijd van de modernisering begint volgens velen bij de industriële revolutie die op zichzelf weer het gevolg is van grote wetenschappelijke doorbraken in de 18^e en het begin van de 19^e eeuw. In navolging van Adriaansens kan worden gesteld dat modernisering staat voor een viertal processen die onderling nauw verbonden zijn: rationalisering, differentiatie, individualisering en domesticering (Adriaansens, 1991; zie ook Van der Loo, Reijen & Adriaansens, 1997 en Adriaansens & Zijderveld, 1981). Rationalisering staat voor het streven om via arbeidsdiscipline en efficiënt organiseren prestaties te optimaliseren. Of het nu gaat om het aantal auto's dat wordt geproduceerd, het aantal beschikkingen dat wordt afgegeven of de winst die wordt gemaakt, rationalisering staat voor het streven naar beter en meer. In traditionele samenlevingen was 'genoeg' voldoende, in moderne samenlevingen is er het streven naar 'meer'. Om dit streven naar 'meer' te realiseren is taakverdeling en specialisatie noodzakelijk. Mensen specialiseren zich in bepaalde taken die specifieke beroepsgroepen en specifieke normen en waarden met zich meenemen. In de derde plaats individualisering. Door de toenemende kennis en het toenemende opleidingsniveau maken burgers zich los van de traditionele banden van kerk en gezin. Het belang van het individu neemt toe, het belang van de sociale verbanden neemt af. Tot slot domesticering. In de moderne samenleving houden we niet van verrassingen. We proberen natuurlijke processen en sociale processen onder controle te krijgen. Of het nu gaat om aardbevingen, orkanen, werkloosheid of ziekte: we proberen deze processen of in elk geval de gevolgen ervan te beheersen. We zouden dus kunnen zeggen dat de kern van de proces van modernisering ligt in het streven naar beheersing van maatschappelijke, natuurlijke en economische processen.

In de sociologie en de filosofie wordt al enige tijd gediscussieerd over de huidige stand en de ontwikkelingsrichting van moderne samenlevingen. Sommige auteurs zien een radicale break in de richting van een post-moderne, een post-post moderne of zelfs een metamoderne samenleving (zie bijvoorbeeld Vermeulen en Van den Akker, 2010). Ik volg graag de opvattingen van sociologen als Beck, Giddens en Bauman, die stellen dat wij ons in een laat-moderne samenleving bevinden die een geamendeerde voortzetting van de moderne samenleving is. Centraal in het werk van deze auteurs staat de reflexiviteit, ofwel de voortdurende ontwikkeling van moderne samenleving in reactie op het handelen van actoren in de moderne samenleving. Beck betoogt bijvoorbeeld dat de grootste risico's van onze laat-moderne samenleving het bijproduct zijn van de moderne pogingen om natuurlijke en sociale processen onder controle te krijgen via wetenschap, kennis en techniek (Beck, 1986). Of het nu gaat om de aardbevingen in Groningen, de kernreactor in Fukushima of de terroristische aanslagen in Parijs en Brussel, het zijn door mensen gecreëerde risico's. En dus worden wij gedwongen onze samenleving aan te passen op basis van ons eigen handelen. Giddens (1990) stelt dat sociaal handelen continue wordt beoordeeld en hervormd op grond van informatie over datzelfde handelen, waardoor moderniteit een zelf-referentieel systeem wordt. In zijn boek *Liquid modernity* benadrukt Bauman (2000) de dynamiek en veelvormigheid van de laat-moderne samenleving. In wat hij de 'vloeibare moderniteit' noemt, worden individuen geconfronteerd met een grote hoeveelheid van sociale en culturele omgevingen, met wisselende en concurrerende institutionele logica's. Normen en waarden, en ook het beeld van de 'zelf' worden vloeibaar, ze veranderen van vorm al naar gelang de context wisselt.

Op het terrein van sociale risico's zien wij deze omslag in de richting van een laat-moderne samenleving in mijn ogen duidelijk terug. De moderne verzorgingsstaat heeft ons in de naoorlogse periode beschermd tegen de risico's van inkomensverlies als gevolg van ouderdom, ziekte of werkloosheid. Daarnaast heeft de moderne verzorgingsstaat getracht bij te dragen aan onze welvaart, ons welzijn en zelfs ons geluk via onderwijs, gezondheidszorg en welzijnswerk. Maar ook hier zijn we volgens sommigen in ons eigen zwaard gevallen. De uitgebreide regelingen voor inkomensbescherming zouden leiden tot vrijwillige inactiviteit of zelfs tot fraude (zie Fenger et al., 2011). We zouden voor ons geluk afhankelijk zijn geworden van 'de markt van welzijn en geluk' (Achterhuis, 1988). Initiatief en probleemoplossend vermogen zouden plaats maken voor afhankelijkheid en passiviteit (zie bijvoorbeeld Pearson, 2000). En medische professionals zouden medeveroorzakers van gezondheidsproblemen zijn, zoals in het geval van de 'depressie-epidemie' (Dehue, 2010). Dit gaat in de richting van een vicieuze cirkel waarin de systeemwereld nieuwe problemen in de leefwereld oproept, om die vervolgens in de systeemwereld op te lossen. Mijn Amsterdamse collega Willem Trommel gebruikte de prachtige term 'Gulzig bestuur' voor wat in mijn woorden een dialectische verhouding tussen leefwereld en systeemwereld is. Gulzig bestuur ontstaat op het moment dat het moderne maakbaarheidsideaal in een laat-moderne samenleving niet wordt gerelativeerd maar geradicaliseerd (Trommel, 2009).

De Duitse filosoof Habermas wijst op het ontstaan van een rationeel systeem van probleemoplossing in de moderniteit. In dit systeem staan de bureaucratische principes van onpartijdigheid, objectiviteit, instrumentaliteit en heldere procedures centraal. Hij noemt dit ook wel de systeemwereld. Hij plaatst dit concept tegenover de alledaagse wereld die hij de leefwereld noemt. In de leefwereld gaat het om de alledaagse ervaringen van burgers, om emoties en om improvisatie. Eén van de gevaren van de modernisering volgens Habermas is dat de systeemwereld steeds verder binnendringt in de leefwereld of, in de woorden van

Habermas, de leefwereld koloniseert (Habermas, 1985). Frank Hendriks en Pieter Tops hebben het onderscheid tussen leefwereld en systeemwereld uitgewerkt in het volgende overzicht.

Tabel 1: Leefwereld en systeemwereld

	Systeemwereld	Leefwereld
Opvatting over beleid	<ul style="list-style-type: none"> • Beleid als probleemoplossing 	<ul style="list-style-type: none"> • Het dagelijkse leven als uitgangspunt
Benadering van beleid	<ul style="list-style-type: none"> • Oplossingsgericht, aanbodgericht en instrumenteel • Top-down 	<ul style="list-style-type: none"> • Vraaggericht, organisch, intuïtief, waardengericht • Bottom-up
Beoordelingsmaatstaven	<ul style="list-style-type: none"> • Objectieve kwaliteiten: <ul style="list-style-type: none"> - Effectiviteit - Efficiëntie 	<ul style="list-style-type: none"> • Subjectieve kwaliteiten: <ul style="list-style-type: none"> • Wat is het oordeel van de burger in zijn eigen woorden?
Aard van voorschriften	<ul style="list-style-type: none"> • De logica van het ontwerp • Het spoorboek hanteren • Prestatieafspraken nakomen 	<ul style="list-style-type: none"> • De logica van de situatie • Omgangsvormen • Respect
Blinde vlek	<ul style="list-style-type: none"> • Beperkt zicht op behoeften en wensen van (kwetsbare) burgers • Hoge verwachtingen over burgers 	<ul style="list-style-type: none"> • Weinig realiteitszin • Perspectief van groepen buiten de eigen gemeenschap

Gebaseerd op Hendriks & Tops, 2001

Naar een participatiesamenleving?

In zijn eerste troonrede in 2013 signaleerde Koning Willem-Alexander dat in Nederland een omslag te zien is van een verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving. Hij zei hierover: "Het is onmiskenbaar dat mensen in onze huidige netwerk- en informatiesamenleving mondiger en zelfstandiger zijn dan vroeger. Gecombineerd met de noodzaak om het tekort van de overheid terug te dringen, leidt dit ertoe dat de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving".

In het licht van het voorgaande kan deze participatiesamenleving wellicht functioneren als 'leefwereldalternatief' in de laatmoderne samenleving voor de verzorgingsstaat die een uiting is van de moderne systeemwereld. Het beeld

van de participatiesamenleving is dan ook een aantrekkelijk beeld. Toch is er ook kritiek op. Zo schreven Van der Veen en Duyvendak in 2014 een kritische analyse in De Groene Amsterdammer over de participatiesamenleving, waarmee zij een bredere stroom aan kritiek verwoordden. Die kritiek luidt in het kort: de participatiesamenleving is het speelveld van de hoog-opgeleide, bakfiets-bezittende, (toen nog) prosecco-drinkende en inmiddels lokaal gebrouwen bier-drinkende dertiger met een uitstekend sociaal netwerk. Deze mensen vinden elkaar in het gezamenlijk beheer van de buurtspeeltuin, de organisatie van een straatfeest of een buurtpreventie-groepsapp (Van der Veen en Duyvendak, 2014). Maar in hoeverre is het een realistisch alternatief voor de grote sociale en maatschappelijke uitdagingen van onze hedendaagse samenleving? In hoeverre is het een alternatief voor de nu nog door de systeemwereld gedomineerde domeinen van de pensioenen, de zorg of het onderwijs?

Dat brengt mij bij de tweede stap in deze oratie: de verhouding tussen eigen belang en collectief belang. In *The Tragedy of the Commons* bespreekt Thomas Hardin de problemen die kunnen ontstaan in het beheer van zogeheten common-pool resources. Laat me eerst uitleggen wat een common-pool resource is. Volgens Hardin (1968) kunnen we vier typen goederen of diensten onderscheiden. Om deze te classificeren moeten we een onderscheid maken tussen het vermogen om deze goederen of diensten te begrenzen en de rivaliteit van het gebruik ervan. Bij begrenzing gaat het om de vraag in hoeverre mensen kunnen worden uitgesloten van het gebruik van een bepaald goed of een bepaalde dienst. Bij rivaliteit gaat het om de vraag of het gebruik van een bepaald goed of een bepaalde dienst gevolgen heeft voor de beschikbaarheid ervan. Op grond hiervan kunnen we een onderscheid maken tussen private goederen, clubgoederen, publieke goederen en common-pool resources.

Tabel 2: Verschillende typen goederen

		Begrenzing	
		Wel mogelijk	Niet mogelijk
Rivaliteit in gebruik	Ja	Particuliere goederen Kleding, voedsel	Common-pool Visserij, irrigatie-systemen
	Nee	Clubgoederen Golfsbaan, bioscoop	Collectieve goederen Leger, dijken

Gebaseerd op Hardin (1968)

Hardin laat zien dat vooral common-pool resources last hebben van het probleem van collectieve actie. Omdat er geen begrenzing mogelijk is, is het voor rationele individuen verleidelijk om maximaal gebruik te maken van het goed of de dienst zonder bij te dragen aan het ontstaan of de instandhouding ervan. Overbevising wordt gezien als een klassiek voorbeeld van een collectieve actie probleem in een common-pool resource. De haring die wordt gevangen door de ene visser kan niet door de andere visser worden gevangen. En zo lang er geen middelen zijn om de individuele vangst te reguleren en controleren, is

het voor elke individuele visser rationeel om zoveel mogelijk vis te vangen. Met als triest resultaat dat de haring uiteindelijk uitsterft. Zie hier de tragedie van de common-pool resources: de tragedie of the commons (Hardin, 1968).

De klassieke oplossing voor het probleem van collectieve actie bij common pool resources is hiërarchische regulering, oftewel de systeemwereld. Door een partij verantwoordelijk te maken voor de instandhouding en het gebruik van de common-pool resource, worden de problemen van collectieve actie opgelost. Het voorbeeld van de pensioenen waarmee ik deze oratie opende laat dit duidelijk zien. De eerste georganiseerde vormen van de pensioenvoorziening ontstonden in de 19^e eeuw. Grotendeels waren dit op de liefdadigheid van ondernemers gebaseerde bedrijfspensioenen, maar geleidelijk aan nam de systeemwereld de pensioenen over. In eerste instantie werden de pensioenen betaald uit de bedrijfswinsten, een omslagstelsel dus (zie Pensioenfederatie, 2011; Van Vorsele, 2008). Maar als de winst tegenvalt of omslaat in verlies is er ook geen pensioen. Dus werden arbeiders gevraagd of gedwongen een deel van hun loon in te leggen in een bedrijfspensioenfonds dat werd beheerd door de werkgever. Maar na een aantal incidenten waarbij de werkgever het pensioenfonds gebruikte om verliezen te dekken, werd het beheer van het pensioenfonds op afstand geplaatst. Kortom: regulering, collectivisering en verstatelijking als oplossing. Met als uitkomst een pensioenfonds dat onderdeel is geworden van de systeemwereld.

De institutionalisering van de verzorgingsstaat in Nederland in de twintigste eeuw heeft vooral in het teken gestaan van de uitbreiding van aanspraken en de verplichte collectivisering van het stelsel. De collectivisering kan worden begrepen als een klassieke oplossing voor een probleem van collectieve actie: verplichte deelname met verplichte afdrachten in plaats van vrijwilligheid. Maar hoe moet dat dan in de participatiesamenleving? Zijn zorgcoöperaties, leeszalen, broodfondsen, energiecollectieven of al die andere burgerinitiatieven dan gedoemd om ten onder te gaan aan de problemen van collectieve actie?

Het antwoord op deze vraag begin ik met een klein uitstapje naar de wereld van de minibiebs. Zoals u weet is in heel Nederland is fors bezuinigd op de openbare bibliotheken. In reactie daarop zijn de zogeheten minibiebs als paddenstoelen uit de grond geschoten. Het concept van de minibieb is eenvoudig: iemand zet een kastje in zijn tuin of in de openbare ruimte. Mensen met overvloedige boeken kunnen deze in dit kastje zetten en mensen die deze titels willen lezen kunnen die uit het kastje halen. Het wordt op prijs gesteld als daarvoor in de plaats een ander exemplaar wordt neergezet, maar verplicht is dat niet. Iedereen kan de boeken meenemen, dus het gebruik van de goederen is onbegrensd. En als iemand een boek heeft meegenomen, is dat niet voor anderen beschikbaar. Kortom: een common-pool resource. En als Hardin gelijk heeft, zou Nederland dus vol moeten staan met leeggeplunderde minibiebs, of minibiebs met uitsluitend onpopulaire titels. Maar als we het Nederlandse straatbeeld bekijken, valt dat op het eerste gezicht toch reuze mee.

Minibiebs

Als we uit deze vrij willekeurige selectie een voorzichtige conclusie mogen trekken, dan is dat er toch een van hoop. Hier en daar is een arme minibieb het slachtoffer geworden van vandalisme, een enkele minibieb wordt getroffen door de tragedy of the commons, maar de meerderheid lijkt toch een duurzaam bestaan te vertonen. Blijkbaar lukt het soms wel om common-pool resources een duurzaam bestaan te geven. Opent dit dan ook perspectieven voor een duurzame participatiesamenleving?

Duurzaam beheer van common-pool resources

Om een antwoord op deze vraag te krijgen maken we een uitstap naar het werk van Elinor Ostrom. Op grond van haar werk en dat van haar collega's trekt zij een conclusie die in lijn is met onze conclusie over de minibiebs. "One conclusion that can firmly be made in light of extensive empirical evidence is (...) that overuse and destruction of common-pool resources is not a determinant and inescapable outcome when multiple users face a commons dilemma" (Ostrom, 1999a: 495). Zij gaat zelfs nog een stap verder en stelt dat uit de voorbeelden waarbij de overheid het beheer van common-pool resources heeft overgenomen van lokale belanghebbenden blijkt dat beheer door de overheid minder effectief en efficiënt is dan beheer door lokale deelnemers (Ostrom, 1999a, 1999b). In sommige gevallen bleek de verschuiving in governance van zelfbeheer naar beheer door de overheid zelfs desastreus. Het onderzoek waarop deze conclusies zijn

gebaseerd, heeft vooral plaatsgevonden bij bosbouw in Thailand, Afrika, Nepal en India. Uit onderzoek naar binnenwatervisserij in Brazilië, de Filipijnen en de Verenigde Staten komen soortgelijke bevindingen. In een analyse van 100 irrigatiesystemen in Nepal heeft Lam (1998) bijvoorbeeld laten zien dat de opbrengst per vierkante meter landbouwgrond van irrigatiesystemen die door lokale betrokkenen zijn gemaakt van modder, stenen en takken significant hoger is dan bij systemen die door overheidsinstellingen van beton en ijzer zijn gemaakt, maar Ostrom (1999b) geeft nog tal van andere empirische voorbeelden hiervan. Dus niet alleen is het mogelijk dat lokale belanghebbenden hun eigen belang opzij schuiven voor het collectieve belang, in situaties waarin dat lukt, is dit soms zelfs effectiever en efficiënter dan overheidssturing.

De verklaring die Ostrom hiervoor geeft begint in het laboratorium (zie vooral Ostrom et al., 1994). De kern van alle experimenten die door Ostrom en haar collega's zijn uitgevoerd, is het zogeheten prisoner's dilemma. Stelt u zich voor: er is een moord gepleegd. De politie heeft vlak na de moord een auto aangehouden met daarin twee verdachte personen en een wapen, maar er is onvoldoende bewijs om de verdachten te veroordelen. De politie verhoort de twee verdachten apart en zorgt dat ze niet met elkaar kunnen communiceren. Beiden krijgen het zelfde aanbod: als je blijft zwijgen ga je twee jaar de cel in voor verboden wapenbezit. Als je een belastende verklaring over de ander geeft terwijl hij blijft zwijgen, ga jij vrijuit en gaat je partner tien jaar de cel in. Als jullie beiden de ander de schuld geven, gaan jullie beiden voor vier jaar de cel in omdat we jullie dan wel kunnen veroordelen voor het handelen in groepsverband maar niet zeker weten wie de moord heeft gepleegd.

Tabel 3: Het prisoners' dilemma

		Speler 2	
		Samenwerken	Verraden
Speler 1	Samenwerken	2,2	10,0
	Verraden	0,10	4,4

Als we de situatie vanuit speler 1 bekijken, dan is de afweging als volgt. In principe wil ik mijn maat niet verraden, dan krijg ik twee jaar cel. Maar stel dat hij mij wel verraadt, dan ga ik tien jaar de cel in. Dan kan ik beter hem de schuld geven, dan hoef ik maar vier jaar te zitten. Vier jaar is beter dan tien jaar. Nu de andere optie. In principe wil ik mijn maat niet verraden, dan krijg ik twee jaar cel. Maar stel dat hij ook zijn mond houdt en ik geef hem de schuld, dan ga ik vrijuit. En nul jaar is beter dan twee jaar. Dus wat speler 2 ook doet, voor speler 1 is het rationeel om te verraden. Voor speler 2 geldt hetzelfde. De meest logische uitkomst is dat de twee elkaar de schuld geven en ze bij elkaar opgeteld 8 jaar achter de tralies verdwijnen. Als we op collectief niveau kijken, levert beiden zwijgen in totaal 4 jaar cel op, beiden elkaar verraden 8 jaar en een van de twee verraden 10 jaar cel. Door het individueel rationele gedrag wordt de collectieve meest wenselijke uitkomst niet gehaald. Dit staat bekend als het Nash-equilibrium (zie voor een meer gedetailleerde uitwerking Ostrom et al., 1994, pp. 51-68).

De laboratoriumexperimenten van Ostrom en haar collega's zijn iets anders opgezet en modelleren de kosten en baten van investeren in een common-pool resource die te vergelijken is met een irrigatiesysteem. De kern van de experimenten draait om het principe dat de deelnemers bij aanvang een (virtueel) geldbedrag krijgen dat zij zelf kunnen investeren in twee verschillende markten. De opbrengst van investeringen in de eerste markt is lineair en onafhankelijk van het gedrag van andere deelnemers van de groep. De tweede markt is een common-pool resource: de opbrengst ervan hangt af van de totale investering van de groep. Investeert de groep een klein deel van het totaal beschikbare budget in de tweede markt dan is de opbrengst per geïnvesteerde eenheid vele malen groter dan bij de eerste markt maar naarmate er meer wordt geïnvesteerd daalt de opbrengst of wordt zelfs negatief. De deelnemers zijn niet op de hoogte van elkaars beslissingen maar kennen wel de matrix waarmee de opbrengst uit zowel de eerste als de tweede markt wordt bepaald (Ostrom et al., 1994: 105-108).

Er is een basisexperiment waarbij verschillende deelnemers niet met elkaar kunnen communiceren. De maximale opbrengst is gesteld op 100%, dat is een situatie waarin de deelnemers uitsluitend de samenwerkingsoptie kiezen. Wanneer de deelnemers constant het Nash-equilibrium kiezen, daalt de opbrengst naar 39% van de maximaal haalbare opbrengst. Hoewel de individuele strategieën en uitkomsten nogal wisselend zijn, bevestigt het basisexperiment dat ik zojuist heb geschetst op collectief niveau dat de samenwerkingsoptie maar beperkt wordt gekozen. De opbrengsten zitten in de buurt van de 39% of zelfs daaronder. Dat laatste wijst erop dat er deelnemers aan de experimenten zijn die wel proberen samen te werken, maar daarvoor worden afgestraft (zie Ostrom et al., 1994).

Vervolgens veranderen de onderzoekers een aantal spelregels in de experimenten. In de eerste variant staan zij de deelnemers toe met elkaar te communiceren alvorens een keuze te maken. Op grond van de theoretische assumpties zouden we hierbij geen afwijkingen van het basisexperiment verwachten. De communicatie heeft geen gevolgen voor de kosten en opbrengsten, en is dus niet meer dan 'cheap talk' in de woorden van Ostrom (1999a: 5034). In de tweede variant creëren zij voor deelnemers de mogelijkheid om een sanctie toe te passen waarvoor zij zelf de kosten dragen. Dit is in zichzelf weer een nieuw probleem van collectieve actie, deelnemers moeten besluiten te investeren in een sanctie-systeem. Dus ook hier verwachten we geen afwijkingen van het Nash-equilibrium. In de derde variant krijgen de deelnemers de mogelijkheid om in onderling overleg een sanctiesysteem te ontwikkelen. Ook hier verandert de opbrengstenmatrix niet en is het Nash-equilibrium de verwachte uitkomst.

De uitkomsten zijn opmerkelijk. In de variant met communicatie wisselt de opbrengst tussen de 95% en de 62%, afhankelijk van de exacte verdeling van de kosten en opbrengsten. Een aanzienlijke verbetering. In dit experiment gebeuren er drie dingen. Ten eerste: deelnemers veranderen hun initiële strategie, ze kiezen na een onderlinge afspraak beduidend vaker de overeengekomen investering. Ten tweede: deelnemers spreken na elke ronde duidelijk hun ergernis en woede uit over degenen die afwijken van de overeengekomen norm. Ostrom citeert uit een van de gesprekken "some scumbucket is investing more than we agreed upon" (Ostrom et al., 1994: 160). Ten derde: dit type verbale vermaningen werkt en leidt ertoe dat verraders in een volgende ronde hun investering in overeenstemming brengen met de afgesproken investering.

De tweede variant, waarin deelnemers een boete uit mogen delen aan deelnemers, geeft een wisselend beeld. Tegen de verwachting in worden er weliswaar

sancties uitgedeeld, maar als we de kosten van de sancties aftrekken van de totale opbrengsten leidt dit er niet toe dat de totale opbrengsten verbeteren, die zitten nog steeds in de buurt van het Nash-equilibrium. Toch geeft dit een interessant inzicht. Net als in het basisexperiment zijn er blijkbaar deelnemers die proberen tot samenwerking te komen.

De derde variant is de meest succesvolle variant, althans als de deelnemers erin slagen om tot een convenant te komen. Dit lukte in vier van de zes groepen. Wanneer dat lukt, slagen de groepen erin om 93% van de maximaal haalbare opbrengst te genereren. De groepen waarin geen overeenkomst tot stand komt, doen het een stuk slechter. Kortom: in de setting van het laboratorium blijkt het mogelijk dat een groep mensen tot een duurzaam beheer van een common-pool resource komt zonder externe interventie. Succes is echter niet altijd verzekerd.

De algemene conclusie van de laboratoriumexperimenten is dat deelnemers die de mogelijkheid krijgen om afspraken te maken over een gezamenlijke strategie en sanctiesysteem bijna altijd het optimum behalen. Dit resultaat is dus geheel gebaseerd op de beloftes van de deelnemers, eigen inspanning van het monitoren van het proces en zelf sancties uitvoeren. Dit betekent dat individuen in een common-pool situatie toch mogelijk samen kunnen werken als zij kunnen overleggen over een gezamenlijke strategie en mogelijke sancties (Ostrom, 1994: p.193). Dit is vooral relevant voor bestuurders die werken met kleinschalige projecten waarin common-pool middelen zich bevinden.

Voor het doel van deze oratie zijn drie conclusies belangrijk. In de eerste plaats zijn de motieven van deelnemers in het beheer en het gebruik van common-pool resources diverser dan op grond van de rationele-keuze theorie mag worden verwacht. Naast de rationele egoïsten die op grond van deze theorie mogen worden verwacht, zijn er ook conditional cooperators. Deze conditional cooperators laten zich leiden door normen als wederkerigheid, eerlijkheid en betrouwbaarheid, en zijn bereid om bij te dragen aan de instandhouding van common-pool resources op voorwaarde dat ook anderen dat doen. In de tweede plaats: conditional cooperators kunnen overleven in een situatie waarin ze worden geconfronteerd met rationele egoïsten en, belangrijker nog, als conditional cooperators in staat zijn elkaar te herkennen, ontvangen zij hogere opbrengsten dan rationele egoïsten. Samenwerking kan dus ontstaan en tot bloei komen in een situatie waarin zowel conditional cooperators als rationele egoïsten aanwezig zijn. Ten derde: om de bloei van samenwerking mogelijk te maken is het cruciaal dat er informatie is over de betrouwbaarheid van anderen is (Ostrom, 2000; Pestoff, 1998).

De analyse van instituties

Duurzaam beheer van common-pool resources op basis van zelfbestuur is in theorie dus mogelijk, en blijkt in de praktijk ook voor te komen. Maar welke arrangementen ontwikkelen betrokkenen in een irrigatiesysteem, een visvijver, een energiecollectief, een broodfonds of een kinderopvangcoöperatie? En hoe duurzaam zijn die arrangementen? Om dit te kunnen onderzoeken moeten we een 'taal' ontwikkelen die ons in staat stelt arrangementen met elkaar te vergelijken. Opnieuw is het Elinor Ostrom die hiervoor baanbrekend werk heeft verricht. In het Institutional Analysis and Design Framework (Ostrom et al, 1994; zie ook McGinnis, 2011) onderscheidt zij zeven typen regels die in de praktijk kunnen worden onderscheiden bij onderzoek naar het beheer van common-pool resources.

Tabel 4: Het Institutional Analysis and Design Framework

Regels	Toelichting
Boundary rules	Bepalen wie er wel en niet mogen participeren in de common-pool resource
Position rules	Leggen de verantwoordelijkheden en bevoegdheden vast van alle belanghebbenden bij een common-pool resource
Authority rules	Bepalen welke handelingen de participanten in hun verschillende rollen wel en niet moeten of mogen doen
Scope rules	Specificeren over welke onderwerpen de handelingen van de actoren wel of niet mogen gaan
Aggregation rules	Bepalen hoe individuele handelingen worden omgezet in collectieve besluiten
Information rules	Bepalen welke informatie voor wie en waarover en wanneer beschikbaar is
Pay-off rules	Bepalende kosten en opbrengsten van de handelingen van actoren

Dit klinkt heel abstract, en dat is het ook. Maar wat Ostrom doet, is proberen de concrete spelregels die spelen bij het beheer van een common-pool resource in kaart te brengen. Denk bijvoorbeeld aan een spelletje als mens-erger-je-niet. Ook hier gelden regels over wie er wel of niet mogen meedoen, welke handelingen aan welke posities zijn gebonden, wie er mag beginnen, wie er wanneer wint enzovoorts. Een onderzoeker die niet bekend is met de regels van mens-erger-je-niet zou met het IAD-Framework van Ostrom in de hand de regels van ons spelletje vrij nauwkeurig kunnen achterhalen door naar onze acties te kijken en aanvullende vragen te stellen. Op soortgelijke wijze kunnen wij de 'spelregels' in het beheer van common-pool resources achterhalen. Een voorbeeld maakt duidelijk hoe dat werkt.

Tabel 5 geeft een overzicht van alle boundary rules die in tenminste één common-pool resource ter wereld zijn gehanteerd en zijn gedocumenteerd in de vele case-studies die in de Ostrom-traditie zijn uitgevoerd (zie Ostrom, 1999b). Er zijn drie typen boundary rules, die ook in combinatie kunnen voorkomen. Boundary rules kunnen gebaseerd zijn op woonplaats of lidmaatschap, op persoonlijke kenmerken of op de relatie met de common-pool resource. Wat betreft woonplaats is het vrij eenvoudig, die kunnen nationaal, regionaal, lokaal zijn of gebaseerd op lidmaatschap van bijvoorbeeld een organisatie. Zo is een uitkering in het kader van de Participatiewet is gebaseerd op de woonplaats waar iemand staat geregistreerd, pechhulp door de Wegenwacht is voorbehouden aan leden van de ANWB. Persoonlijke kenmerken kunnen min of meer gegeven zijn, zoals leeftijd, klasse, clan, etniciteit, geslacht en ras. In het verzuilde Nederland zouden we daar min of meer vanzelfsprekend religie aan toevoegen. Daarnaast kunnen persoonlijke kenmerken te maken hebben met iemands verkregen kenmerken zoals opleidingsniveau of specifieke vaardigheden. Tot slot de relatie met de resource. Hier spelen kenmerken als landeigenaarschap, eigenaarschap van aandelen in een particuliere organisatie, eigenaarschap van de hulpbron zelf of tijdelijke rechten een rol. Ook voor elk van de andere zes typen regels kan een inventarisatie worden gemaakt van de wijze waarop ze in de praktijk terug te zien zijn, en is dat gedaan voor de cases die door Ostrom en haar volgelingen zijn geobserveerd (Ostrom, 1999b). In totaal zijn door Ostrom 27 varianten van boundary rules geïdentificeerd.

Tabel 5: Boundary rules in de praktijk

Woonplaats of lidmaatschap	Persoonlijke kenmerken	Relatie met de resource
<p>Nationaal Regionaal Lidmaatschap van lokale gemeenschap (bijvoorbeeld een co-operatie)</p>	<p>Gegeven</p> <ul style="list-style-type: none"> • Leeftijd • Kaste • Clan • Klasse • Etniciteit • Geslacht • Ras <p>Verworven</p> <ul style="list-style-type: none"> • Opleidingsniveau • Toelatingstest 	<p>Er werd reeds gebruik gemaakt van de resource</p> <p>Verworven rechten door:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Eigenaarsschap van een deel van de opbrengsten • Eigenaarsschap van het land • Eigenaarsschap van niet-landgebonden zaken (zoals een aanlegplaats) • Eigenaarsschap van aandelen in een private organisatie • Eigenaarsschap van een aandeel in de common-pool resource <p>Tijdelijke rechten door:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Veiling • Vergoeding voor gebruik per keer • Vergunningen • Loterij • Registratie • Vergoeding voor seizoen • Gebruik van voorgeschreven technologie (bijvoorbeeld vislijn i.p.v. net)

Gebaseerd op Ostrom, 1999b: 510

De Twentse bestuurskundige Pieter-Jan Klok wees mij bij de voorbereiding van deze oratie op het Twentse verschijnsel van Noaberschap. Het volgende voorbeeld is gebaseerd op een verkenning die is gedaan door de Stichting Heemkunde in Ootmarsum (Stichting Heemkunde Ootmarsum, 1982). In de 19^e en het begin van de 20^e eeuw is het Noaberschap een vorm van particulier initiatief voor het omgaan met sociale risico's. We kunnen de pool van noabers beschouwen als een common-pool resource waarin sociale risico's worden gedeeld. Bij ziekte, werkloosheid, geboorte van een kind, ouderdom of een verhuizing dienen de noabers voor elkaar klaar te staan.

Dit Noaberschap lijkt een systeem van vrijwillige burenhulp, maar wordt sterk gedomineerd door informele regels die duidelijk kunnen worden geïdentificeerd aan de hand van de zojuist besproken typologie van institutionele regels. Voor de buitenstaander doet het begrip noaber sterk denken aan het Engelse neighbour. Dat klopt, maar met een belangrijk verschil: noabers wonen niet noodzakelijk naast je. In het Twentse systeem van noaberschap zijn noabers mensen die zijn gevraagd om noaber te worden. Door het aannemen van het noaberschap ontstaat een systeem van wederzijdse rechten en plichten. Een boer heeft tenminste 8 noabers: een eerste en een tweede noaber, en zes 'gewone' noabers. Dit aantal laat de praktische aard van de Twentenaren zien: je hebt in elk geval zes mensen nodig om de doodskist te dragen. Degene die de noaber aanzoekt, geeft tevens aan of de aangezochte eerste, tweede of gewone noaber wordt. We hebben hier dus een heel goed voorbeeld van de wijze waarop in het noaberschap de boundary rules en de position rules worden bepaald en welke rechten en plichten bij deze posities horen.

Ik weet niet hoe dat bij u zit, maar als je naar een housewarming of een kraamvisite gaat, zijn er vaak twee problemen: wat geef je, en ter waarde van hoeveel geld geef je iets. De Twentse noabers hebben dat opgelost door een informele pay-offregel te hanteren waardoor ze precies weten wat ze moeten geven en

Noaberschap

hoeveel ze moeten geven. Als de noabers bijvoorbeeld op kraamvisite gaan, brengen zij mee 1 ons koffie, 1 ons kandij, een half pond gedroogde pruimen, 4 kadetjes, 1 of 2 rollen beschuit, een half pond koekjes, 14 eieren en een witbrood. En natuurlijk een krentewegge: Twents krentebrood. En om te voorkomen dat het jonge gezin wordt afgescheept met krentewegge van inferieure kwaliteit, krijgt de gulle gever een flink stuk van zijn eigen krentewegge weer mee naar huis.

Ik heb dit voorbeeld aangehaald om vier punten te onderstrepen. Ten eerste laat het Twentse noaberschap zien hoe uitgebreid en complex op basis van zelfsturing ontstane institutionele arrangementen kunnen zijn. Ten tweede laat het zien dat we niet ver van huis, of althans niet heel ver van huis hoeven te gaan om institutionele arrangementen voor de governance van common-pool resources te vinden. Ten derde zien we hier dat het domein van de common-pool resources zich niet beperkt tot de natuurlijke resources, maar ook van toepassing is op de beheersing van sociale risico's. En tot slot laat het zien dat de 'taal' die Ostrom ons geeft geschikt is voor het analyseren van dit type sociale relaties.

Daar waar het werk van Ostrom in het begin van de jaren '90 nog een soort van 'evidence-based' ambitie uitstraalt, lijkt zij in de latere jaren steeds meer oog te krijgen voor het organische, evolutionaire, dynamische en dialectische karakter van de regels. Dat kan ook moeilijk anders. Zelf stelt zij dat zelfs als er voor elke regel slechts vijf varianten zouden bestaan, er in elk geval 5 tot de macht 7 verschillende situaties zouden bestaan, oftewel 75.525 verschillende regelconfiguraties. Ik heb al laten zijn dat er 27 verschillende varianten van boundary rules zijn. Daarnaast zijn er meer dan 100 varianten van authority rules aangetroffen. Als we voor het gemak ervan uitgaan dat voor elk van de regels deze grote variëteit zichtbaar is en elke willekeurige variatie van regels mogelijk is, dan ontstaan er meer dan een miljard mogelijke arrangementen. Zelfs in het tijdperk van data-mining is het theoretisch en praktisch onmogelijk om de effectiviteit van elk van deze miljard institutionele varianten te onderzoeken.

Een belangrijk inzicht hierbij is tevens dat deze institutionele arrangementen niet statisch zijn. Lokale betrokkenen monitoren constant de effectiviteit van het gekozen arrangement, en passen deze indien nodig aan in het licht van wijzigende omstandigheden of onvoorziene gebeurtenissen. Deze institutionele dynamiek maakt experimenteel onderzoek naar de effectiviteit van deze arrangementen onmogelijk. Deze dynamiek verklaart ook waarom vrijwillige arrangementen soms succesvoller zijn dan geplande overheidsinterventies, ook al maken die laatste gebruik van geavanceerdere technologie of grotere doorzettingsmacht. Een belangrijke les is dan ook dat het vinden van effectieve, duurzame vormen van governance voor common-pool problemen veel meer een kwestie van evolutie is dan van ontwerp (Ostrom, 1999a).

Dit inzicht is niet uniek, en ook niet voorbehouden aan de rationeel institutionaristen. De theorie over complexe adaptieve systemen, zoals die door onder meer John Holland is ontwikkeld, komt tot soortgelijke inzichten. Complexe adaptieve systemen hebben twee belangrijke kenmerken: ze zijn adaptief, dat wil zeggen dat ze zich voortdurend aanpassen aan de omgeving. En ze zijn complex, dat wil zeggen dat ze worden gekenmerkt door grote hoeveelheden interacties tussen grote hoeveelheden actoren die elk op hun eigen unieke manier in relatie met een grote hoeveelheid omgevingen staan. In eerste instantie lijken deze ingrediënten een recept voor complexe chaos, maar Holland (1992) laat zien dat complexe adaptieve systemen meer structuur hebben dan op het eerste gezicht

lijkt. Deze structuur is afkomstig uit drie processen: evolutie, geaggregeerd gedrag en anticipatie. Daar waar het werk van Holland sterk leunt op het gebruik van computersimulaties, zijn deze inzichten in de bestuurskunde verder ontwikkeld door Rotterdamse collega's als Geert Teisman, Arwin van Buuren en Lasse Gerrits (zie bijvoorbeeld Teisman et al., 2009a; Gerrits, 2012). Teisman et al. (2009b) beschrijven drie kenmerken van de complexiteitstheorie die specifiek voor het vakgebied van de bestuurskunde van belang zijn: non-lineaire dynamiek, zelf-organisatie en co-evolutie. Non-lineaire dynamiek leidt ertoe dat de gevolgen van ingrepen in een complex systeem niet of nauwelijks zijn te voorspellen door de wirwar van positieve en negatieve feedbackloops in het systeem. Kleine gebeurtenissen of interventies kunnen grote gevolgen hebben, grote gebeurtenissen of interventies kunnen volledig door het systeem worden geabsorbeerd, en alles daartussenin (vergelijk ook Dragos Aligicia, 2013). Zelforganisatie verwijst naar het proces van autonome ontwikkeling en de spontane emergentie van structuur, orde en organisatie uit chaos. Nieuwe structuren ontstaan door lokale interactie, zonder interventie van externe of interne actoren. Co-evolutie betekent in mijn interpretatie dat binnen systemen verschillende vormen van structurering tegelijkertijd met elkaar concurreren, of, in het geval van bestuurlijke problemen, meerdere oplossingen tegelijkertijd kunnen ontstaan. In mijn perceptie impliceert co-evolutie het stimuleren van meerdere, concurrerende beleidsinterventies tegelijkertijd (zie ook Verweij et al., 2006). Kortom: er is een directe relatie te leggen tussen het werk van Ostrom en de inzichten uit de complexiteitstheorie.

Uit het voorgaande kom ik tot de conclusie dat het grote voordelen heeft om de gebruikers van common-pool resources te betrekken bij de governance ervan. Specifiek kunnen in navolging van Ostrom en de complexiteitstheoretici de volgende voordelen worden benoemd (Ostrom, 1999a, 1999b):

Het gebruik van lokale kennis. Gebruikers hebben doorgaans een goed idee van hoe het systeem werkt, ze kennen de andere gebruikers en weten welke normen gelden,

De inclusie van betrouwbare participanten. Door hun kennis van het systeem zijn gebruikers in staat om regels op te stellen die de kans verkleinen dat nieuwe toetreders uitsluitend rationele egoïsten zijn. Hierdoor kunnen de kosten van sancties en monitoring worden beperkt.

Korte feedbackloops. In lokale systemen wordt snel duidelijk of regels wel of niet goed werken en welke eventuele onbedoelde effecten optreden. Tevens beschikken de betrokkenen over de bevoegdheden om deze regels aan te passen en hebben zij er belang bij dat dit gebeurt.

Parallele autonome systemen. Er ontstaan verschillende lokale systemen met elk hun eigen set van regels. De kans op grote crises als gevolg van een falend systeem met gevolgen voor een groot gebied of een grote doelgroep wordt hierdoor verkleind.

De participatiesamenleving in de praktijk

Laten we nu eens zien hoe deze inzichten uitpakken in de praktijk van de Nederlandse participatiesamenleving. Laat mij u meenemen naar Kinderdagverblijf de Kasteeltuin in Rotterdam. Het verhaal van dit kinderdagverblijf is mooi opgetekend door verslaggever Ewoud Poerink van De Correspondent

(zie Poerink, 2014). Ik heb van hem toestemming gekregen om dit voorbeeld te gebruiken. Zoals de naam al doet vermoeden ligt De Kasteeltuin vlak naast het Spartastadion. Het is een kinderdagverblijf met een aparte geschiedenis. De wortels ervan liggen bij de oudste crèche van Rotterdam, Beatrix. Deze crèche werd in 1939 opgericht als 'Kinderbewaarplaats Beatrix voor alleenstaande moeders'. Anno 2014 was Beatrix onderdeel van de Hefgroep, een kinderopvangorganisatie met tien andere kinderopvanglocaties in de regio Rotterdam. Beatrix is dan een goed lopende kinderopvanglocatie, met een hecht en stabiel pedagogisch team maar de moederorganisatie verkeert in problemen. Als De Hefgroep failliet gaat, wordt de locatie overgenomen door een nieuwe eigenaar, Kiddoozz BV. De nieuwe eigenaar wil een reorganisatie doorvoeren in het team, zeer tegen de zin van de ouders. Een hectische periode volgt. Al het personeel wordt in het kader van de reorganisatie ontslagen en moet opnieuw solliciteren. De locatiemanager en enkele ervaren krachten keren niet terug.

In reactie hierop besluit een groep ouders te onderzoeken of het mogelijk is om op een andere locatie zelf een kinderdagverblijf te openen. En na enkele maanden opent Kinderdagverblijf De Kasteeltuin haar deuren, onder leiding van de oude locatiemanager van Beatrix. Dit kinderdagverblijf is een zogeheten ouderparticipatiecrèche. Om aan alle formele vereisten van een kinderdagverblijf te voldoen is er een stichting in het leven geroepen, Stichting de Jonge Beatrix. De Stichting bestaat grotendeels uit ouders en is de werkgever van de leidsters en de locatiemanagers. Op het kinderdagverblijf werken professionele krachten.

De Kasteeltuin

Op andere plaatsen in Nederland zien we soortgelijke ontwikkelingen. Een ander aansprekend voorbeeld is kinderdagverblijf De Kleine Prins in Amsterdam. Ruim 30 jaar geleden startte kinderdagverblijf De Kleine Prins vanuit het particulier initiatief als een echte ouderparticipatiecrèche. In ouderparticipatiecrèches staan ouders echt zelf als leiders voor de groepen. Geleidelijk aan professionaliseerde De Kleine Prins, en werd overgenomen door verschillende overkoepelende organisaties. In 2014 was De Kleine Prins in handen van de koepel IJsterk. Toen in 2014 De Kleine Prins werd bedreigd met sluiting nam een groep ouders het heft in eigen hand en nam het kinderdagverblijf zelf over, naar Rotterdams voorbeeld. In Ouders van Nu (2015) staat een kort interview met Fatima, een leidster die eerst voor de koepel IJsterk werkte en nu als professionele kracht in dienst is van de ouderparticipatiecrèche. Gevraagd naar wat zij merkt van de veranderingen zegt zij: "Het is mooi om te zien hoe de ouders voor ons klaarstaan. Als we iets nodig hebben, doen ze hun best om dat voor elkaar te krijgen. Het voelt minder als een bedrijf. Dat is het natuurlijk nog wel, inhoudelijk is ons werk niet veranderd, maar het is allemaal veel persoonlijker nu" (p. 60). Moeder Ineke voegt hier aan toe: "Afgelopen zaterdag hebben we met een groepje ouders in de tuin gewerkt, de banken geschuurd en het speelgoed schoongemaakt. Een mooi gevoel: dat we zelf een bijdrage leveren aan deze fijne plek voor onze kinderen" (p. 60). Hier zien we dus duidelijk dat het gevoel van eigenaarschap is veranderd. De publieke institutie is niet langer het eigendom van een anonieme collectiviteit of een afstandelijke ondernemer: hij is het eigendom van de gebruikers zelf. De gebruikers zijn er in geslaagd om een werkend institutioneel arrangement te ontwikkelen op basis van vertrouwen.

Deze twee voorbeelden van de kinderopvang staan niet op zichzelf. Zowel in Nederland als wereldwijd zien we een groei van het aantal burgerinitiatieven gericht op de creatie van publieke waarde. We komen burgerinitiatieven in allerlei domeinen tegen zoals duurzame energievoorziening, zorg, welzijn, veiligheid en wonen. We komen ze ook in allerlei juridische vormen tegen: op informele basis, als vereniging, als stichting, als coöperatie of zelfs als – al dan niet sociale – onderneming.

Coöperaties in opkomst

In het kader van deze oratie zijn we specifiek geïnteresseerd in burgerinitiatieven waarin sprake is van een gezamenlijk beheer van een common-pool resource en waarin publieke waarde wordt gecreëerd. Ik duid dit in het vervolg aan als een collectief. In Nederland komen we deze collectieven vooral tegen op het terrein van de duurzame energie-opwekking en op het terrein van zorg en welzijn (zie bijvoorbeeld Hufen en Koppenjan, 2015; De Jong et al., 2015). Veelal hebben deze collectieven in Nederland de juridische vorm van de coöperatie. In Nederland wordt een coöperatie doorgaans nogal juridisch gedefinieerd als een bij notariële akte als coöperatie opgerichte vereniging. Zij moet zich blijkens de statuten ten doel stellen in bepaalde stoffelijke behoeften van haar leden te voorzien krachtens overeenkomsten, anders dan van verzekering, met hen gesloten in het bedrijf dat zij te dien einde te hunnen behoefte uitoefent of doet uitoefenen. Traditioneel komen we in Nederland coöperaties veel tegen in de land- en tuinbouw maar meer recent zien we dat de rechtsvorm van de coöperatie juist populair is bij initiatieven met meer idealistische motieven. Deze laatste ontwikkeling sluit aan bij de internationale interpretatie van het concept coöperatie. Zo definieert de International Cooperative Alliance een coöperatie als een autonome organisatie waarin personen zich vrijwillig verenigen om hun gezamenlijke economische, sociale en culturele behoeften en ambities te

realiseren door een democratisch gecontroleerde onderneming in gezamenlijk eigendom.

Dat we hier niet te maken hebben met een typisch Nederlandse trend blijkt wel uit de grote populariteit van het concept co-operaties. Ik weet niet of u er iets van gemerkt heeft, maar door de Verenigde Naties was bijvoorbeeld het jaar 2012 uitgeroepen tot het jaar van de co-operaties. Maar ook celebrity econome Noreena Hertz observeert een omslag van Gucci kapitalisme naar co-op kapitalisme. Ik citeer:

The world desperately needs a new form of capitalism. One that would trump the version we're living with, which I've named "Gucci capitalism" because it overvalues status and undervalues equity. We're more ashamed not to have a new Gucci handbag (or any luxe brand, come to that) than to get in debt. The ideal replacement, "co-op capitalism", prioritises collective destiny. It would value the network and see connectivity as a social, political and economic goal. It would recognise the import of relationships -- and understand that how an exchange takes place impacts upon its outcome. It would prioritise social cohesion (Hertz, 2009). En dichter bij huis beschrijven Josta de Hoog, Martijn van der Steen, Mark van Twist en Kayleigh van Oorschot 'De herontdekking van de coöperatie' (De Hoog et al., 2014).

Het grootste deel van zowel de populaire als de wetenschappelijke literatuur op dit punt benadrukt vooral de ideële achtergronden van de groeiende populariteit van coöperaties. De coöperatie als concept dateert van voor het proces van modernisering en is niet belast met moderne waarden als vooruitgang, beheersing, rationalisering en controle. De coöperatie ademt een sfeer uit van de laat-moderne waarden die wij in het begin van deze oratie hebben benoemd: delen, duurzaamheid, betrokkenheid, inclusie en vertrouwen. Wat echter nog vrij spaarzaam is in de wetenschappelijke literatuur, is de koppeling van het idee van deze nieuwe organisatievorm, die ik dus voorlopig maar even aanduid als collectieven, aan de inzichten die we eerder in deze oratie hebben ontleend aan het werk van Elinor Ostrom. Ostrom liet zien dat vrijwillige institutionele arrangementen onder bepaalde voorwaarden effectiever en efficiënter kunnen zijn in het beheer van common-pool resources dan op hiërarchische sturing gebaseerde arrangementen. Ik heb gesteld dat de meerwaarde van vrijwillige institutionele arrangementen ligt in (1) het gebruik van lokale kennis; (2) de inclusie van betrouwbare participanten; (3) korte feedbackloops en (4) parallelle autonome systemen.

Het grootste deel van zowel de populaire als de wetenschappelijke literatuur benadrukt vooral de ideële achtergronden van de groeiende populariteit van coöperaties. De coöperatie als concept dateert van voor het proces van modernisering en is niet belast met moderne waarden als vooruitgang, beheersing, rationalisering en controle. Wat echter nog vrij spaarzaam is in de wetenschappelijke literatuur, is de koppeling van het idee van deze nieuwe organisatievorm, die ik dus voorlopig maar even aanduid als collectieven, aan de inzichten die we eerder in deze oratie hebben ontleend aan het werk van Elinor Ostrom. Ostrom laat zien dat vrijwillige institutionele arrangementen onder bepaalde voorwaarden effectiever en efficiënter kunnen zijn in het beheer van common-pool resources dan op hiërarchische sturing gebaseerde arrangementen.

Afsluiting

Ik begon deze oratie met het probleem van de pensioenonbewustheid. In een tijd van langdurige carrières bij één werkgever is het nog niet zo erg als burgers pensioenonbewust zijn. Maar de huidige arbeidsmarkt wordt gekenmerkt door een hoge dynamiek tussen sectoren, flexibele contracten, zzp'ers en freelancers. Waardoor het ineens veel belangrijker wordt dat burgers zich realiseren dat zij nu keuzes moeten maken voor hun inkomen later. Wie dat nu wil doen, loopt het risico verstrikt te raken in de taal van de systeemwereld: waardeoverdracht, dekkingsgraad, risicobasis. Maar de vormgeving van pensioenarrangementen waarin gedeeld eigenaarschap en geleefde gemeenschappelijkheid centraal staan, zou wel eens kunnen leiden tot pensioencollectieven die meer aansluiten bij de transitionele arbeidsmarkt in de laatmoderne samenleving.

In de voorgaande 40 minuten heb ik betoogd dat door het proces van modernisering de arrangementen van de verzorgingsstaat onderdeel zijn geworden van de systeemwereld waarin bureaucratische rationaliteit en uitvoeringslogica centraal staan. Dit leidt tot een proces dat ik institutionele onteigening zou willen noemen: de verzorgingsstaat die van ons allemaal zou moeten zijn, is van niemand geworden. Dit werkt niet alleen overbenutting en misbruik van sociale regelingen in de hand, maar leidt ook tot regelingen die minder effectief en efficiënt zijn en minder goed aansluiten op de behoeften van burgers.

Aan de hand van het werk van Elinor Ostrom heb ik laten zien dat het niet alleen anders kan, maar dat het in de praktijk ook al anders gebeurt. Maar we moeten voorzichtig zijn. De conclusie uit deze oratie is wat mij betreft dat het idee van een participatiesamenleving zou kunnen werken, maar dit wil nog niet zeggen dat het in de praktijk ook gaat werken. Systematische kennis over de mogelijkheden en beperkingen van de participatiesamenleving kan ons helpen bij het beoordelen van de wenselijkheid en levensvatbaarheid van een dergelijke omslag. Ik zie daarbij drie onderzoeksthema's die de komende jaren leidend zullen zijn bij de invulling van deze leerstoel.

Het eerste onderzoeksthema waarop ik mij de komende jaren wil richten gaat over de verhouding tussen de systeemwereld en de leefwereld. Martijn van der Steen en Mark van Twist hebben deze verhouding eens treffend verwoord als de verhouding tussen de boom en het rizoen. Beide kunnen niet zonder elkaar bestaan. Op dit moment lopen reeds onderzoeksprojecten naar de uitvoering van de Participatiewet in een aantal gemeenten. Door frequent, intensief en persoonlijk contact proberen wij daar de systeemwereld een menselijker gezicht te geven en meer te laten aansluiten op de leefwereld. Het experiment in de gemeente Bergen op Zoom heeft hierbij laten zien dat een dergelijke aanpak zowel voor de gemeente als voor de klanten tot positieve resultaten in termen van uitstroom en dienstverlening kan leiden. Ik zie er naar uit om dit onderzoek verder uit te bouwen naar andere gemeenten. De inbedding van deze leerstoel binnen de NSOB biedt mij de gelegenheid om ook andere domeinen hierbij te betrekken.

In de tweede plaats wil ik mij richten op onderzoek naar het functioneren van vrijwillige institutionele arrangementen in het domein van de verzorgingsstaat. Het gaat mij daarbij specifiek om het ontrafelen van de kenmerken van de institutionele arrangementen en hun effecten. In navolging van Ostrom, maar ook van mijn Rotterdamse complexiteitscollega's, geef ik daarbij de ambitie om causale uitspraken over de kenmerken van institutionele arrangementen en hun gevolgen

op. Veel meer gaat het mij om de vraag met welke middelen deelnemers in dit type arrangementen hun onderlinge relaties vorm geven, hoe zij hun feedback organiseren, wat hun leervermogen is en wat dat betekent voor de levensvatbaarheid van deze arrangementen op lange termijn. Ik ben de afgelopen tijd een aantal van dit type initiatieven tegengekomen, met name op het terrein van de hulpverlening aan minima. Het lijkt mij uitdagend om samen met Rotterdamse collega's en collega's van de NSOB deze initiatieven systematisch te volgen.

En tot slot ben ik geïnteresseerd in de omstandigheden waaronder vrijwillige institutionele arrangementen in het domein van de verzorgingsstaat kunnen ontstaan en feitelijk ontstaan. Eind vorig jaar mocht ik, samen met collega's van de sociale faculteit en het Instituut voor Beleid en Management van de Gezondheidszorg een Research Excellence subsidie ontvangen van het College van Bestuur voor onderzoek naar local welfare systems. Dat onderzoek richt zich op de uitvoeringspraktijk, de organisatorische vormgeving en de politieke inbedding van sociaal beleid in de gedecentraliseerde verzorgingsstaat. Dat onderzoek biedt de mogelijkheid om in lokale contexten te bezien welke nieuwe vormen van participatie en dienstverlening ontstaan. Maar minstens zo interessant is onderzoek naar de vraag waarom deze initiatieven niet ontstaan. Al geruime tijd spreken wij bij de opleiding bestuurskunde over de oprichting van een Governance Design Studio waarin onder meer experimenteel onderzoek naar institutionele arrangementen kan plaatsvinden. Ik weet nog niet hoe, maar voor mij staat vast dat deze studio een belangrijk hulpmiddel zal zijn bij het onderzoek naar het uitblijven van vrijwillige institutionele arrangementen. U gaat daar nog van horen.

Slotwoord

Mijnheer de rector, dames en heren.

Aan het slot van deze oratie wil ik nog graag enkele woorden van dank uitspreken. Dat betreft in de eerste plaats al die mensen die mij in de afgelopen 25 jaar hebben geïnspireerd in dit prachtige vak. Zonder iemand tekort te willen doen, wil ik daarbij in elk geval de namen noemen van Nico Nelissen, die mij mijn eerste college bestuurskunde gaf, mijn promotoren Hans Bressers en Pieter-Jan Klok, Arthur Ringeling die mij naar Rotterdam haalde, Romke van der Veen met wie ik al sinds mijn tijd in Twente een fascinatie voor de verzorgingsstaat deel en Mark van Twist, die mij bij de NSOB binnen haalde. Tevens wil ik graag mijn dank uitspreken aan Mark, Romke, Pieter-Jan en Lieske voor hun commentaar op de eerste versie van deze oratie.

Het Bestuur van de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur, het College van Bestuur van de Erasmus Universiteit en de decaan van de Faculteit der Sociale Wetenschappen dank ik voor het in mij gestelde vertrouwen. De Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit heeft een lange en indrukwekkende traditie op het gebied van onderzoek naar de verzorgingsstaat. Dat ik deze leerstoel op deze plek mag bekleden, stemt mij nederig en dankbaar. Ik zal mijn uiterste best doen om het in mij gestelde vertrouwen waar te maken.

Dan wil ik graag nog een aantal mensen specifiek noemen.

Hooggeleerde Bekkers, hooggeleerde Van Paridon, beste Victor en Kees,

Het besturen van een groep academici is geen gemakkelijke opgave, zeker niet als die academici zelf bestuurskundigen zijn. Ik heb veel waardering voor de wijze waarop jullie de afgelopen jaren de voormalige vakgroep Bestuurskunde en het huidige departement Public Administration and Sociology hebben geleid en leiden.

Hooggeleerde Frissen, hooggeleerde Van Twist, geachte mevrouw Tseng, beste Paul, Mark en Hera,

Voor mij is de wisselwerking tussen bestuurlijke praktijk en academische reflectie een essentieel onderdeel van het vakgebied van de Bestuurskunde. Die wisselwerking vormt het hart van jullie prachtige 'School', die nu ook een klein beetje mijn prachtige School is geworden. Ik verheug me er op om samen met jullie, met collega Van der Steen en met alle onderzoekers, leermanagers en ondersteuners te mogen werken aan de verdere uitbouw van de School.

Zeer geleerde Homburg, beste Vincent,

Zowel onze biografieën als onze interesses vertonen enige overeenkomsten. Of het nu gaat om de vraag of ik mijn zoons GTA 5 moet laten spelen of om een toetsmatrijs, je deur staat altijd open. Jouw toewijding aan de kwaliteit van bestuurskundig onderwijs bewonder ik zeer. Onze studenten zijn bij jou in de best mogelijke handen.

Beste collega's van de opleiding bestuurskunde en van de NSOB,

Gebruikte Literatuur

Gebruikte literatuur

Achterhuis, H. (1988 [1979]). De markt van welzijn en geluk. Baarn: Ambo.

Adriaansens, H.P.M. (1991). Paradoxen van modernisering. Een conceptueel kader voor een theorie van modernisering, In E. van Wezel (red.), Sociale aspecten van modernisering. Tilburg: OSA.

Adriaansens, H.P.M. en Zijderveld, A.C. (1981). Vrijwillig initiatief en de verzorgingsstaat. Cultuursociologische analyse van een beleidsprobleem. Deventer: Van Loghum Slaterus.

Bauman, Z. (2000). Liquid Modernity. Cambridge: Polity.

Beck, U. (1986). Risk society. Thousand Oaks: Sage.

Dehue, T. (2010). De depressie-epidemie. Over de plicht het lot in eigen hand te nemen. Amsterdam: Atlas Contact.

Dragos Aligicia, P. (2013). Institutional Resilience and Institutional Theory, in: Dragos Aligicia, P. (ed.), Institutional Diversity and Political Economy: The Ostroms and Beyond. Oxford: Oxford University Press.

Durkheim, E. (1997 [1897]). Division of Labor in Society. New York: Free Press, 1997.

Fenger, M., et al. (2011). Sociaal beleid en legitimiteit. Achtergronden, ontwikkelingen en dilemma's. Nijmegen: VOC.

FNV (2015). ABP-pensioen verslechtert: doe nu aangifte van diefstal. Webpublicatie 10 september 2015, [<https://www.fnv.nl/sector-en-cao/alle-sectoren/overheid/nieuws/1107162-houd-de-dief-doe-aangifte/>]

Genabeek, J. van. (1999). Met vereende kracht risico's verzacht. De plaats van onderlinge hulp binnen de negentiende-eeuwse particuliere regelingen van sociale zekerheid. Amsterdam: Stichting Beheer IISG.

Gerrits, L. (2012). Punching clouds. An introduction to the complexity of public decision-making. Litchfield Park: Emergent.

Giddens, A. (1991). The Consequences of Modernity. Stanford: Stanford University Press.

Habermas, J. (1985). The Theory of Communicative Action. Boston: Beacon Press.

Hardin, T. (1968). The Tragedy of the Commons. Science. 162: 1243-1248.

Heerma van Voss, L. (2015). Wat is er Nederlands aan de Nederlandse sociale zekerheid? Oratie bij het aanvaarden van het leerstoel Geschiedenis van de Sociale Zekerheid, Utrecht.

Hendriks, F. en Tops, P.W. (2001). Interactieve beleidsvorming en betekenisverlening. Interpretaties van een pluriforme praktijk, in B en M. 28(2): 106-119.

Hertz, N. (2009). The New Co-op Capitalism. The daily beast. Webpublicatie 23 februari 2009, [<http://www.thedailybeast.com/articles/2009/02/23/the-new-co-op-capitalism.html>]

Holland, J. (1992). Genetic algorithms. Geraadpleegd via: [<http://www.geos.ed.ac.uk/~mscgis/12-13/s1100074/Holland.pdf>]

Hoog, J. de, Steen, M. van de, Twist, M. van en Oorschot, K. van. (2014). De herontdekking van de coöperatie: tussen publiek en privaat. Den Haag: NSOB.

Hufen, J.M. en Koppenjan, J.F.M. (2015). Local renewable energy cooperatives: revolution in disguise? *Energy, Sustainability and Society*. 5(1): 1-14.

Jong, F. de. (2015). Zorginitiatieven in zorg en welzijn voor dummies. Utrecht: Vilans. Geraadpleegd via: [<http://www.vilans.nl/docs/vilans/publicaties/burgerinitiatieven-in-zorg-en-welzijn.pdf>]

Lam, W.F. (1998). *Governing Irrigation Systems in Nepal: Institutions, Infrastructure, and Collective Action*. Oakland: ICS.

Leeuwen, M. van (2000). *De rijke Republiek: gilden, assuradeurs en armenzorg 1500-1800*. Den Haag: Verbond van verzekeraars.

Loo, H. van der, Reijen, W. van, en Adriaansens, H. (1997). *Paradoxen van modernisering: Een sociaal-wetenschappelijke benadering*. Bussum: Coutinho.

McGinnis, M.D. (2011). *An Introduction to IAD and the Language of the Ostrom Workshop*. Indiana University Research Paper.

NRC (2009). Pensioenen bevroren is contractbreuk. *Opiniebijdrage van J. Veldman*, 9 maart 2009, [http://vorige.nrc.nl//opinie/article2175204.ece/Pensioenen_bevriezen_of_verlagen_is_contractbreuk.]

Pensioenfederatie (2011). *Voor elkaar. Ontwikkeling en positie van collectieve pensioenen in Nederland*. Den Haag: Pensioenfederatie.

Prast, H. en Van Soest, A. (2014). *Pensioenbewustzijn*. Hilversum: Instituut GAK, [www.instituutgak.nl/wordpress/wp-content/uploads/2014/02/Pensioenbewustzijn_revisie.pdf.]

Ostrom, E. (1999a). Coping with the tragedies of the commons. *Annual Review of Political Science*, 2, pp. 493-535.

Ostrom, E. (1999b). Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges. *Science*. 284: 278-282.

Ostrom, E. (2000). Crowding out citizenship. *Scandinavian Political Studies*. 23(1): 1-16.

Ostrom, E. Gardner, R. en Walker, J. (1994). *Rules, Games, and Common-Pool Resources*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Ouders van nu (2005), 'Plan B was het zelf doen. Het werd plan B'. nr. 8: 55-60.

Outhwaite, W. (2009). *Habermas: A critical introduction*. Cambridge: Polity.

Pearson, N. (2000). *Our Right to take responsibility*. Cairns: Noel Pearson and Associates.

Pestoff, V. (1998). *Beyond the Market and State*. Aldershot: Ashgate publishing company.

- Poerink, E. (2014). Hoe een groep ouders in opstand kwam en de crèche overnam. De Correspondent.
- Schuyt, K. (2013). Noden en wensen: De verzorgingsstaat gezien als een historisch fenomeen. Geraadpleegd via: [http://www.nias.knaw.nl/Publications/Van_Door_n_Lecture/Van_Door_n_02_Schuyt]
- SER (2015). Toekomst pensioenstelsel. Den Haag: Sociaal-Economische Raad.
- SER (2016). Persoonlijk pensioenvermogen met collectieve risicodeling. Den Haag: Sociaal-Economische Raad.
- Slokker, N. (2010). Ruggengraat van de stad: De betekenis van gilden in Utrecht, 1528-1818. Amsterdam: Aksant.
- Stichting Heemkunde Ootmarsum, Het leven in de "noaberschap". Ootmarsum.
- Swaan, A de. (1989). Zorg en de staat: Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd. Amsterdam: Bert Bakker.
- Teeuwen, D. (2014). Generating Generosity. Financing poor relief through charitable collections in Dutch towns. Utrecht: 2014.
- Teisman, G., Van Buuren, A. en Gerrits, L. (eds.) (2009a). Managing Complex Governance Systems. Dynamics, Self-Organization and Coevolution in Public Investments. New York: Routledge.
- Teisman, G., Van Buuren, A. en Gerrits, L. (2009b). An Introduction to Understanding and Managing Complex Process Systems, in Teisman, G., Van Buuren, A. en Gerrits, L. (eds.) (2009a). Managing Complex Governance Systems. Dynamics, Self-Organization and Coevolution in Public Investments, New York: Routledge, pp. 1-16.
- TNS NIPO (2012). Pensioenbewustzijn. Geraadpleegd via: [<https://www.wijzeringeldzaken.nl/platform-wijzeringeldzaken/publicaties/rapp-pensbewustzijn-jan2012.pdf>]
- Trommel, W. (2015). Gulzig bestuur. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Verweij, M. et al. (2008). The Case for Clumsiness, in: Verweij M. & Thompson, M., Clumsy solutions for a complex world. Governance, politics and plural perceptions. Houndsmills: Palgrave Macmillan, pp. 1-27.
- Veen, M van der. en Duyvendak, J.W. (2014). Op eigen kracht onderuit: Het gelijk van de bakfietsburger. De Groene Amsterdammer, nummer 29.
- Vermeulen, T. en R. van den Akker. (2010). Notes on metamodernism. Journal of Aesthetics & Culture, vol. 2.
- Vorselen, L. van. (2008). Rechtvaardig en solidair pensioen. Alphen aan den Rijn: Kluwer.

Colofon

Van wie is de verzorgingsstaat?

Over het eigenaarschap van publieke instituties

Oplage

200

Vormgeving

Erasmus Universiteit Rotterdam
Karin Milovanovic

Druk/Print

Van Deventer

Foto's

Omslag: Familistère Godin - eigen foto
De Kasteeltuin: aangeleverd door De Kasteeltuin
Minibiebs: Gemaakt door Robin Simonse

Menno Fenger is bijzonder hoogleraar Governance en institutionele dynamiek van moderne verzorgingsstaten en co-decaan van de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur.

Veel van de hedendaagse sociale regelingen vinden hun oorsprong in het particulier initiatief. Herkenbare en vaak plaatselijke gemeenschappen waren verantwoordelijk voor de uitvoering en de controle. De regelingen waren ingebed in de 'leefwereld' van de burgers die gekenmerkt wordt door vertrouwen, nabijheid en gemeenschappelijkheid. Door de uitbouw en hervorming van de verzorgingsstaat zijn deze regelingen eerst 'verstatelijk' en daarna 'vermarkt'. De oorspronkelijke waarden hebben plaats gemaakt voor wantrouwen, objectiviteit en kosteneffectiviteit. De verzorgingsstaat is onderdeel geworden van de systeemwereld waarin bureaucratische rationaliteit en uitvoeringslogica centraal staan. De verzorgingsstaat die van ons allemaal zou moeten zijn, is van niemand geworden. Dit proces van institutionele onteigening leidt niet alleen tot overbenutting en misbruik van sociale regelingen, maar leidt ook tot regelingen die minder effectief zijn. In zijn oratie 'Van wie is de verzorgingsstaat' verkent Menno of en hoe vrijwillige institutionele arrangementen zoals onderlinge verzekeringen en coöperaties kunnen bijdragen aan een beter functionerende en meer herkenbare verzorgingsstaat.

De verschuiving van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving biedt mogelijkheden om individuele burgers het eigenaarschap over hun verzorgingsstaat terug te geven. Dit gebeurt ook al in de praktijk, bijvoorbeeld door ouders die een kinderopvang overnemen of door zzp-ers die een onderlinge ziektekostenverzekering oprichten in de vorm van een broodfonds. Ook de coöperatie als juridische vorm is weer helemaal terug van weggeweest. Het is echter de vraag of dergelijke kleinschalige initiatieven een structureel alternatief kunnen bieden voor de verzorgingsstaat. Om daar achter te komen bouwt Menno in zijn oratie voort op het werk van Elinor Ostrom naar de voorwaarden voor duurzaam beheer van common-pool resources. Hij formuleert een aantal onderzoeksvragen over de condities waaronder deze initiatieven van de grond kunnen komen en de voor- en nadelen van deze initiatieven in vergelijking met meer reguliere initiatieven.

Erasmus Universiteit Rotterdam
Faculteit der Sociale Wetenschappen
Bestuurskunde
Mandeville Building
Burgemeester Oudlaan 50
3062 PA Rotterdam
T 010-4082534
E fenger@fsw.eur.nl
W www.eur.nl/fsw